خوێندنەوەیەکی فەلسەفی بۆ چەمکی "خوا" لە نێوان پێویستیی بوون و وێناکردنی مرۆیی.. کارزان عەزیز عەبدولڕەحمان

پێشەکی

پرسیاری "خوا چییە؟" و "بۆچی ئەم چەمکە لە ئەقڵی مرۆڤدا دروست بووە؟" بێگومان دێرینترین و ئاڵۆزترین پرسیارە کە مرۆڤ لە مێژووی هزری خۆیدا ڕووبەڕووی بووەتەوە. ئەمە تەنها پرسیارێکی ئایینی نییە، بەڵکو پرسیارێکی فەلسەفیی قووڵە کە دەیەوێت لە سنوورەکانی بوون و هۆشیاریی مرۆڤ تێبگات. مێژووی فەلسەفە، بە شێوەیەکی گشتی، بەردەوام لە نێوان "سەلماندنی خوا وەک هۆکارێک" و "ڕەخنەگرتن لێی وەک وێنایەکی مرۆیی"دا هاتوچۆ دەکات.

١. فەلسەفەی یۆنانی؛ دەستپێکی گەڕان بەدوای هۆکاردا یۆنانییەکان یەکەم کەسان بوون کە خواپەرستییان لە چوارچێوەی ئەفسانەوە گواستەوە بۆ ناو لۆژیک. ئەفلاتون لە فەلسەفەکەیدا، جیهانی مادی وەک سێبەرێک دەبینێت و "خێری سەرەکییەکە" وەک مەرجەعی ڕەهای هەموو بوون و جوانییەک دەناسێنێت. لای ئەفلاتون، خوا ئەو سەرچاوە بێخەوشەیە کە ڕۆح پێش هاتنە ناو جەستە ئاشنای بووە.

لە بەرامبەردا، ئەرستۆ بە لۆژیکێکی میکانیکییەوە دەچێتە ناو بابەتەکەوە. ئەو دەڵێت هەر جووڵەیەک لەم گەردووونەدا پێویستی بە هۆکارێکە، و چونکە ناکرێت ئەم زنجیرەیە تا هەتاهەتایە بەردەوام بێت، دەبێت "جوڵێنەرێکی نەجوڵاو" هەبێت. ئەم جوڵێنەرە نەک وەک خودایەکی ئایینی، بەڵکو وەک ئامانجی کۆتایی و کێشکردنێک هەموو بوون بەرەو لای خۆی ڕادەکێشێت.

٢. سەردەمی ڕۆشنبیری و هەوڵەکانی سەلماندن لە سەردەمی مۆدێرندا، دیکارت لە ڕێگەی "کۆجیتۆ"وە (من بیردەکەمەوە، کەواتە من هەم) هەوڵی دا بوونی خوا بسەلمێنێت. ئەو بە لۆژیکێکی سەیر دەڵێت: مێشکی مرۆڤی ناتەواو ناتوانێت چەمکی "تەواوەتی و بێسنووری" دروست بکات، کەواتە دەبێت بوونێکی تەواو (خوا) ئەم بیرۆکەیەی لە مێشکماندا چاندبێت.

بەڵام کانت لە ڕەخنەی ئەقڵی پەتیدا، سنوورێکی بۆ ئەمە دانا. ئەو پێی وایە عەقڵی تیۆری ناتوانێت بوونی خوا بسەلمێنێت یان نکوڵی

لێبکات، چونکە خوا لە دەرەوەی سنووری تاقیگەیی و ئەزموونی مرۆڤە. بەڵام کانت لە ڕەخنەی ئەقڵی کردەییدا ڕێگەیەکی تری دۆزییەوە: باوەڕ بە خوا پێویستییەکی ئەخلاقییە. ئەگەر داد پەروەریی کۆتایی نەبێت، ئەوا سیستەمی ئەخلاقی مانای نامێنێت. کەواتە خوا لای کانت، نەک بەڵگەیەکی لۆژیکی، بەڵکو گەرەنتییەکە بۆ مانای ئەخلاقی.

٣. ململانێی سەدەی نۆزدەیەم؛ لە هێگڵەوە تا نیچە هێگڵ خوای وەک “ڕۆحی ڕەها” بینی، کە لە ڕێگەی مێژوو و مێشکی مرۆڤەوە خۆی دەناسێتەوە. بەڵام کیرکەگارد دژ بەم ڕێڕەوە وەستایەوە. ئەو پێی وایە خوا بە لۆژیک نادۆزرێتەوە، بەڵکو پێویستی بە “پەڕینی باوەڕ”ە. واتە کاتێک مرۆڤ لە بەردەم دڵەڕاوکێی بوون و نامۆییدا دەمێنێتەوە، بڕیارێکی ئازایانە دەدات کە باوەڕ بهێنێت.

لە لایەکی ترەوە، نیچە بە وتەی “خوا مردووە”، ڕەخنەیەکی ڕادیکاڵی گرت. مەبەستی نیچە ئەوە نەبوو خوا بە واتای لیتراڵی (ڕاستەوخۆ) مردبێت، بەڵکو مەبەستی ئەوە بوو کە لە کۆمەڵگەی مۆدێرندا، چیتر خوا وەک بنەمایەکی مێتافیزیکی بۆ واتا بەخشین بە ژیان پێویست نییە. نیچە پێی وایە مرۆڤ خوا وەک قەڵغانێک دروست دەکات بۆ ئەوەی بەرگەی لاوازی و ترسی خۆی بگرێت.

٤. سارتەر و ئازادی ڕەهای مرۆڤ سارتەر لە سەدەی بیستەمدا بە کورتی گوتی: “بوون پێش ماهییەت دێت”. ئەگەر خوا هەبوایە، ماهییەتی مرۆڤ پێشوەختە دیاری دەکرا. بەڵام مرۆڤ سەرەتا دێتە بوون و دواتر خۆی خۆی دروست دەکات. بۆیە ئازادی ئێمە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی خوایەک نییە بڕیارمان بۆ بدات. چەمکی خوا لای سارتەر تەنها پڕۆژەیەکی دەروونییە بۆ ئەوەی مرۆڤ لە بەرپرسیارێتی و ئازادیی خۆی ڕابکات.

٥. دەرەنجام؛ خوا بۆچی مایەوە؟ لە کۆتاییدا، فەیلەسووفانی شیکاری وەک بەرتڕاند ڕاسڵ بە توندی ڕەخنەیان لە بەڵگەکان گرت و گوتیان باری بەڵگە لەسەر بانگەوازکەرە. بەڵام سەرەڕای ئەم ڕەخنانە، چەمکی خوا هێشتا وەک پێویستییەک ماوەتەوە:

- پێویستی لۆژیکی: وەک هۆکاری یەکەمی بوون.
- پێویستی مێتافیزیکی: وەک بنەمایەکی ڕەها بۆ تەواوەتی.
- پێویستی ئەپیستەمۆلۆژی: وەک ئاماژەیەک بۆ ئەوەی کە ژیان و بەهاکانمان مانایەکی قووڵتریان لە پشتەوەیە.

بە کورتی، خوا لە مێژووی فەلسەفەدا، یان وەک “سەرچاوەی بوون” سەیر کراوە، یان وەک “پڕۆژەیەکی خۆپارێزی” بۆ دابینکردنی مانا. ئەم گفتوگۆیە هێشتا بە کراوەیی ماوەتەوە و هەر مرۆڤێک لە دیدگای خۆیەوە ئەم پرسیارە گەورەیە شیدەکاتەوە.